QARAQALPAQ DRAMATURGIYASINDA ÓMIRBEK LAQQI OBRAZINIŃ ÁHMIYETI

Qádirniyazova Nargiza Keńesbay qızı
Berdaq atındaǵı QMU magistrantı
elek.poch nargizaqadirniyazova@icloud.com

Annotaciya: Usı maqalada qaraqalpaq dramaturgiyasında dástúriy laqqı obrazınıń áhmiyeti ashıp beriledi. Izertlew obyekti sıpatında Qıpshaqbay Mátmuratovtıń «Ómirbek hám Tazsha» komediyası tańlap alınǵan bolıp, shıǵarmada folklorlıq dáreklerdiń professional pyesa strukturasına sintezleniwi analiz etiledi. Maqalada dramaturgtıń Ómirbek laqqı hám Tazsha obrazları arqalı insan qádir-qımbatın qorǵaw, jámiyetlik ádalatsızlıqqa qarsı kórkem narazılıq bildiriw sıyaqlı pazıyletlerdi saxna nızamlıqları tiykarında ashıp berilgen.

Gilt sózler. Qaraqalpaq dramaturgiyası, laqqı obrazı, stilizaciya, saxnalıq háreket, motiv, social-psixologiyalıq konflikt, insan qádir-qımbatı.

Hárbir xalıqtıń milliy ózliginiń, ruwxıy kórkemliginiń hám jámiyetlik sanasınıń qáliplesiwinde onıń kúlki dástúrleri, satira hám yumor miyrasları ayrıqsha orın tutadı. Qaraqalpaq kórkem-óneri dástúrinde bul qubılıs óziniń eń joqarı kórinisin xalıq danıshpanlıǵınıń hám tapqırlıǵınıń tiri timsalı bolǵan laqqı obrazında sáwlelenedi. Zamanlar ótiwi menen folklorlıq gáp-sózler hám ertekler sheńberinen shıqqan laqqı, professional dramaturgiya maydanına ótip, janrlıq, kompoziciyalıq hám tillik jaqtan úlken stilizaciyalıq transformaciyanı basınan keshirdi. Bul process — ápiwayı anekdotlıq qaharmandı saxna nızamlıqlarına sáykeslestirip, sociallıq konfliktlerdi qozǵawshı hám filosofiyalıq obraz dárejesine kóteriw hám milliy dramaturgiyada jańa mektep jaratıw bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq dramaturgiyasında laqqı obrazınıń kórkemlik stilizaciyasın eń tabıslı túrde júzege shıǵarǵan shıǵarmalardan biri — Qıpshaqbay Mátmuratovtıń «Ómirbek hám Tazsha» komediyası bolıp esaplanadı. Avtordıń bul pyesası tek ǵana dástúriy xalıq qaharmanların saxna maydanına alıp shıǵıwı menen emes, folklorlıq

dástúr (Ómirbek laqqı mektebi) menen ertek dástúrin (Tazsha obrazı) dramaturgiyalıq intrika hám komik qarsılasıw sheńberinde ózara tabıslı sintezley alǵanlıǵı menen ajıralıp turadı. Pyesada laqqıshılıq hám masqaralıq stilizasiya tilleri, dástúriy kúlki arqalı sınlaw usılları zamanagóy jámiyetlik-psixologiyalıq kontekst penen kórkemlik baylanısqa túsedi. Sonlıqtan da, usı maqala sheńberinde Q. Mátmuratovtıń «Ómirbek hám Tazsha» shıǵarması mısalında laqqı obrazınıń dramaturgiyalıq stilizaciyalanıw formaların, qaharmanlar dialoglarındaǵı komik hám satiralıq usıllardı, sonday-aq folklorlıq dereklerdiń professional pyesa tekstine aylanıw ózgesheliklerin kórkem-teoriyalıq jaqtan analiz etiw baslı wazıypa qılıp belgilendi.

Komediya janrınıń tiykarǵı maqseti — ólim yamasa qatallıq emes, kúlki arqalı jámiyetti tárbiyalaw hám áshkara qılıw. Ertektegi “ólim” motivi tragik element bolıp, ol komediya janrınıń talaplarına tuwrı kelmeydi. Dramaturg janrlıq stilizaciyanı saqlaw ushın “ólim jazasın” kúlki obyektine aylanatuǵın qul bolıw motivi menen almastırǵan.

“Qul bolıw” shárti saxnalıq háreket ushın kóbirek imkaniyat beredi. Ólim — bul juwmaq, al qullıq — bul jańa kúlkili situaciyalardıń baslaması. Bul dramaturgqa syujetti sozıwǵa hám laqqınıń taptırmas tapqırlıǵın hár túrli epizodlarda kórsetiwge jol ashadı.

Dramaturgtıń folklorlıq motivti ózgertip qollanıwı — bul shıǵarma estetikasın kúlki poetikasına maslastırıw bolıp tabıladı. Bul stilizaciyalıq usıl arqalı avtor personajlar ortasındaǵı konfliktti ashıp beriwde úlken áhmiyetke iye. Jáne de, laqqı obrazınıń kórkemlik funkciyasın tereńlestiredi.

Komediyada tiykarǵı itibarda Tawasar bay menen Ómirbek laqqı obrazları turadı. Shıǵarma kúlkili formada jazılǵan bolsa da, onda jámiyetdegi ayırım siyasiy hám sociallıq mashqalalar ashıp beriledi.

Birinshiden, komediyada personaj xarakteri dialog hám háreketler arqalı ashıladı. Ómirbek obrazı xalıqtıń mápin gózleytuǵın, házil dálkek arqalı baydıń háreketlerin ashkaralaytuǵın personaj sıpatında súwretlenedi. Tawasar bay bolsa, tek

ózin oylaytuǵın, hiylekerlik penen is tutatuǵın personaj sıpatında sáwlelendiredi. Usı eki obraz ortasındaǵı dialog komik jaǵdaylardı júzege keltiredi hám shıǵarmanıń dramalıq dinamikasın támiyinleydi.

Ekinshiden, R.Mátmuratova aytıp ótkenindey, komediyada qaharman hám ortalıq arasındaǵı konflikt áhmiyetli kórkem element sıpatında belgili boladı. Sebebi Ómirbek hám Tawasar bay ortasındaǵı qarama-qarsılıq tek jeke kelispewshilik emes, jarlı xalıq hám ústem klass wákilleriniń kózqaraslarınıń bir-birine say kelmewinde. Bul konflikt arqalı avtor jámiyetdegi ayırım unamsız jaǵdaylar – ashkózlik, paraxorlıq, maqtanshaqlıq, al unamlı jaǵdaylar – doslıq, sadıqlıq, hadallıq sıyaqlı qásiyetlerdi analiz qıladı.

Úshinshiden, shıǵarmada til hám paralingvistikalıq qurallar (intonaciya, jest, mimika) da áhmiyetli ról oynaydı. Saxna remarkaları personajdıń ruwxıy jaǵdayı, keypiyatın hám halatın elede anıqraq túsindiriwge xızmet qıladı. Nátiyjede tamashagóy tek dialogtı emes, personajlardıń ishki keshirmelerin de seze aladı.

Tórtinshiden, biz, komediyada keltirilgen Ómirbek penen Temirbektiń dialoglarınan doslıq, sadalıq, aqkókireklik sıyaqlı birneshe qásiyetlerdi kóremiz. Óytkeni, Ómirbektiń Temirbekke seni de qullıqtan azat etip alaman degen qatarlarınan-aq, qaharmannıń jorasına bolǵan doslıǵın, sadıqlıǵın, janasharlıǵın kóriwimizge boladı. Ómirbektiń xalıq arasında «laqqı» atağı menen tanılıp, keleshekke de durıs kóz-qaras penen qarap, tuwrı jol kórsete alatuǵın dana sıpatında qaraydı.

Besinshiden, dramaturgtıń óz tamashagóylerine doslıqtıń qúdireti, ómirde haqıyqıy janı ashıytuǵın, durıs jol-joba bere alatuǵın, seni qollap-quwatlaytuǵın dos tabıwdıń qanshelli áhmiyetli ekenligin sińdire alǵan. Tawasar bay obrazı arqalı insan barlıq waqıtta da durıs tilek tilew kerekligin, maqsetti durıs qoyıw, balalarǵa durıs tárbiya beriw ideyaların alǵa súredi.

Altınshıdan, avtordıń paraxorlıq máselesin ortaǵa taslaǵanın kóremiz. Yaǵnıy qaysı dáwir bolsa da paraxorlıq máselesiniń háwij alıp kiyatırǵanlıǵın, onıń aldın alıw maqsetinde hár túrli jollardıń islep shıǵılıp atırǵanlıǵı ayqın súwretlenip

berilgen. Hátteki, bunda para jolında adam aldap óz maqsetin ámelge asırıw ushın Qıdır atanı da alday jaq bolǵan komik obrazdı kóremiz.

Sońǵı bólim arqalı, jaman jol menen tapqan aqshalarınıń heshqashan buyırmaytuǵınlıǵın, hadal miynetiń menen tabıw kerekligin tamashagóylerge kórsetip bere alǵan.

Ómirbek laqqı obrazına bağıshlanǵan Polat Aytmuratovtıń “Ómirbektiń qaytıwı”[1] atlı komediyası bar. Bul komediyası eki bólimli segiz kórinisli.

Qatnasıwshılar:

1. *Ómirbek*
2. *Gozzal*
3. *Sharigúl*
4. *Erkek adam*
5. *Ǵarrı*
6. *Sawdager*
7. *Músápir kisi*
8. *Biytanıs kisi*
9. *Qarıydar*
10. *Qoshım palwan*
11. *Úydiń iyesi*
12. *Dáwen*
13. *Al aǵası*
14. *Massovkada awıl adamları, kelinshek hám awıl hayalları qatnasadı.(2-bet).*

Bul komediya Ómirbek laqqı menen tikkeley baylanıslı bolıp, bas qaharmanı da Ómirbek laqqı. Bul komediya Ózbekstanǵa xızmet kórsetken, Qaraqalpaqstan xalıq artisti Ómirbay Qosımbetovqa arnalǵan dep jazılǵan. Ómirbek laqqınıń kásibi, ómirlik joldası, sheshenligi arqalı ápiwayı xalıqtıń turmısın tolıq ashıp beriw ushın

1 Айтмуратов П. Талаплыға нур жаўар. Драма. – Нөкис: Билим, 2014. 2-бет. Esletpe: Endigi mısallar usı dárekten alınadı, tek beti kórsetiledi.

qurılǵan dep oylaymız. Óytkeni, Ómirbek laqqı palshı, yaǵnıy palker sıpatında, onnan keyin sawdager, qurılısshı, shashtárez bolıp súwretlengen. Ómirbek laqqınıń pal ashıp, mal sawdası menen shuǵıllanıp, sháshtarezxanada islep, qurılısshı, toy basqarıwshı bolıp, óziniń shańaraǵın bağıw maqsetinde hár túrli kásiplerde isleydi. Al, onıń ómirlik joldası Shárigúl, onı taslap ketip, basqa birew menen turmıs quradı. Ómirbek bolsa, birewdiń toyın basqarıwshı bolıp barǵan waqtında, pal ashtırıwǵa kelgen Gozzaldı kóredi hám sol Gozzal menen turmıs quradı.

Komediyada Ómirbek laqqı menen Gózzaldıń dialoglarında Ómirbek laqqınıń sheberligin, sózge sheshenligin kóriwimizge boladı. Máselen, tómendegi qatarlarda Ómirbektiń xalıq awızeki dóretpelerinen paydalanıp, juwap bergenligin kóriwimizge boladı.

Ómirbek – "Pallıda bolma, palsızda bolma" degen. Isen, isenbe ol óziniń jumısıń.

Gozzal – Awa ol ózimniń jumısım. Meniń táǵdirim menen oynawǵa seniń haqıń joq.

Ómirbek – Tuwrı.

Gozzal – Al yaqshı sen bilgir ekenseń. Meniń keleshegimdi emes ótmishimdi aytıp ber.

Ómirbek – "Mutqa baspaqta oynamaydı."

Gozzal – Ne? Sen meniń áp-ánedey keypiyatımdı buzıp jáne mennen pulda óndirmekshimiseń?

Ómirbek – Íqtıyarıń.

Gozzal – Yaq bulay bolmaydı. Qáne maǵan ótmishimdi aytıp ber.

Ómirbek – Árwaqlar narazı.

Gozzal – Ne?

Ómirbek – Bir nárse atamasań bolmaydı.

Gozzal – Tesip shıqqay ilayim. Má (Pul beredi).(5-bet).

Bul dialoglar arqalı Ómirbek penen jolda ótip baratırıp, palkerdiń qasına kelip, dem alıp turǵan jolawshı Gozzaldıń sóylesiwlerin kóremiz. Gozzal kúyewine pal

ashırtıradı hám kúyewiniń basqa birew menen júrip ketetuǵınlıǵın aytqanında, Ómirbekke isenbey: - aytıp atırǵanlarıń ótirik, keypiyatımdı buzdıń, pulda bermeymen dep urısıp ketedi.

Solay etip, bul bólimde qaraqalpaq ádebiyatında Ómirbek laqqı obrazın jaratıwda Q.Mátmuratov hám P.Aytmuratovlardıń miynetleri ayrıqsha. Ómirbek laqqınıń obrazı, xarakteri júdá jaqsı ashıp berilgen. Ómirbek laqqı ómirdiń shınlıǵın, jámiyetlik mashqalalardıń hám turmıs haqıyqatlıǵın óz sheshenlik sózlerine júkley alǵan obraz sıpatında qaraqalpaq ádebiyatında belgili dep ayta alamız.

Juwmaqlap aytqanda, maqalada “Ómirbek hám Tazsha” komediyasında transformaciya máselesi ayrıqsha orınǵa iye ekenligi aytılǵan. Transformaciya ádebiyatımızdıń, ásirese teatrımızdıń bayıwına, ertektiń mazmunınıń tereńlesiwine hám jańalanıwına alıp keledi. Yaǵnıy ertekti komediyaǵa aylandırıp, oǵan ózgerisler kiritip, kólemin úlkeytip, obrazlar jaratıp, qaraqalpaq xalqınıń sózge sheshen, anekdotları menen belgili bolǵan Ómirbek laqqı obrazın jarata alıwda – bul bir avtordıń sheberligi.

Ulıwmalastırıp aytqanda, dramaturgtıń tematikalıq, janrlıq, obrazlıq izlenislerin avtor dóretiwshiliginiń imkaniyatların keńeytiw, estetikalıq tásirsheńligin arttırıw jolındaǵı umtılısları sıpatında bahalaw múmkin. Biz sóz etken komediyanıń bas qaharmanı xalıq ańızı tiykarında payda bolǵan, xalıqqa belgili qaharman Ómirbek laqqınıń obrazı arqalı ótken dáwir haqıyqatlıǵın beriw menen qatar, xalıq qaharmanı bolǵan laqqı obrazınıń xarakterinde jaqsı ashıp bergen. Sonlıqtan da, házirgi qaraqalpaq dramaturgiyasınıń janrlıq jaqtan bayıwında, formalıq jaqtan jetilisiwinde dramaturgtıń bul komediyası belgili orın iyeleydi.

Paydalanılǵan ádebiyatlar

1. Айтмуратов П. Өмирбектиң қайтыуы. Драма. – Нөкис: Билим, 2014. –Б. 203.
1. Қарақалпақ фольклоры. I том. – Нөкис: Қарақалпақстан, 19877. – Б. 241.
2. Турсынов Бектурған. Драматургия-89. // Әмиўдәрья, 1990. №6. –Б. 92.
3. Мәтмуратов Қ. Өмирбек ҳәм Тазша. // Әмиўдәрья, 2014. №1.

4. Палимбетова М. Ғәрезсизлик дәўири қарақалпақ драматургиясы. –Ташкент: Impress media, 2023. – Б. 120.